

OM DANMARKS HELLIGE KILDER.

(EN OVERSIGT.)

Interessen for Oplysning om Danmarks hellige Kilder har i den sidste Menneskealder ofte givet sig Udtryk i forskellige Afhandlinger om Æmnet. En kortfattet Fremstilling om Danmarks Helligkilder af *Vilhelm Bang* findes i *Museum VI*, 2. H. 1895 og indeholder mange nye Oplysninger, der ud fra Datidens Standpunkt må betegnes som ret fyldestgørende. Senere er fremkommet Beskrivelser af enkelte Egenes hellige Kilder, bl. a. af *Thomas B. Bang* (Salling og Fjends Herred 1917, Nordfyn 1916) og *Gunnar Knudsen* (Sorø Amt 1918). Om *St. Helene Kilde* findes der en hel Literatur fra den nyeste Tid, således Afhandlinger og mindre Bøger af *Chr. Blinkenberg*, *Hans Olrik* og *H. Bering-Liisberg*. Endvidere findes der en Række mer eller mindre fuldstændige Beskrivelser af enkelte Kilder, hvoriblandt særligt må nævnes *Kippinge Kilde* (Falster) og *Karup Kilde* (Lysgård Herred, Jylland).

En samlet Fremstilling med Benyttelse af hele Materialet om Danmarks hellige Kilder har man hidtil savnet. Dog vil dette Savn antageligt blive afhjulpet, idet jeg har udarbejdet et større Oversigtsarbejde om Æmnet.

På det kirkehistoriske Område har man haft så fortræffelige Hjælpemidler som *Hans Olriks Danske Helgeners Levned*, *Ellen Jørgensens Helgendyrkelse i Danmark* og *H. F. Rørdams* mange Afhandlinger i *Kirkehistoriske Samlinger*. Hertil kommer Oplysninger, der kan hentes fra Nutidstraditionen. Over Jyllands hellige Kilder findes der en indgående Beskrivelse på Nationalmuseet af den jyske Lærer *J. V. Nissen-Ramten*, som i 1890'erne besøgte og beskrev næsten hver eneste hellig Kilde i Jylland. Endvidere har afdøde *Thomas B. Bang* i Årene o. 1910—15 besøgt en Del Helligkilder særligt på Øerne. Th. B. Bang havde desuden påtænkt at udarbejde et grundigt Arbejde om Kilderne og påbegyndt Gennemgangen af den danske topografiske Lite-

ratur samt en Del ældre topografiske Håndskrifter. Hans Materiale findes i *Dansk Folkemindesamling*, hvor der desuden findes andet utrykt Materiale om Kildedyrkelsen. Til at fuldstændiggøre dette har det være nødvendigt for mig at gennemgå de ældre Præsteindberetninger, til *Ole Worm* 1623 og 1638, Indberetningerne om *Amternes og Købstædernes Tilstand* 1743—46 o. fl., benyttede af *E. Pontoppidan* og *H. Hoffman*. Endelig kan nævnes Nationalmuseets Samlinger, *E. T. Kristensens* trykte og utrykte Samlinger og den samtlige danske topografiske og folkloristisk-kulturhistoriske Literatur.

Om Kildedyrkelsen i Danmark findes der — som nævnt — Materiale fra Middelalderen og til vore Dage. Dette Materiale, der tilsyneladende er så righoldigt, giver dog på adskillige Punkter temmelig ufuldstændige Oplysninger. Materialets store Ensartethed forårsager ogsaa, at man kun ved udstrakt Benyttelse af og Henvisninger til den tilgrænsende Literatur kan få et Indblik i Fortids Kildedyrkelse i Danmark. Det kan dog altid have en viss Interesse at få en Oversigt over, hvilke Oplysninger, der kan fåes af det samtlige tilgængelige Materiale. Det må da straks meddeles, at ved en sådan Oversigt kan man selvfølgelig ikke fremkomme med absolute Resultater. Tallene, som i det følgende skal hidsættes, kan i Fremtiden forrykkes noget, f. Ex. ved nye Fund af Helligkilder.

Ved en *hellig Kilde* forståes en Kilde, der besøgtes til bestemte Tider af syge og sunde Mennesker, fordi man havde den Tro, at den var i Besiddelse af helbredende Egenskaber og i sig gemte underfulde Kræfter. Af sådanne Kilder kendes i Danmark (til Danevirke) ca. 500, foruden ca. 90 Kilder, der ikke med Bestemthed kan kaldes hellige, da Overleveringen om dem ikke indeholder sikre Oplysninger herom. Til disse tvivlsomme Helligkilder hører den berømte *Kirsten Püls Kilde* i Dyrehaven.

Helt fra Oldtiden og til omkring År 1900 har man i Danmark dyrket de hellige Kilder. Et Par *arkæologiske* Fund vidner om Offer til dem. Ved *Roskilde* er således fundet 3 Broncesværd i et gammelt Kildeløb, og fra *Budsene* på Møn og *Erreso*

ved Fredericia har man i gamle Kildevæld gjort Fund af Dyreknogler, der vidner om Dyrefringer til Kilder¹⁾.

Andre Vidnesbyrd om Kildedyrkelsens Ælde er deres Forbindelse med *Gudenavne*. *Balder* havde sin Kilde i *Baldersbrønde* (Københavns Amt). *Thors* Navn knytter sig til 5 Kilder, der dog ikke alle er helt sikre Thorskilder. *Tis* Navn til 3, deriblandt *Tisvilde*, oprindelig *Tis Væld*, vistnok den nuværende *Helene Kilde*. 4 Kilder knytter sig muligvis til *Frey*. *Ull* havde sandsynligvis sin Kilde i *Ondløse*, hvor der findes et *Ulvig*, som *H. V. Clausen* med *Rette* har fortolket som »Guden Ulls Vig«. Kilden hedder nu *Hellig-Korskilde*.

14 Kilder har Navne med *sakralt* Præg, f. Ex. *Vi Kilde*, *Gode Kilde* o. s. v. Navne som *Hellevad*, *Helligbæk* har sikkert også deres Oprindelse fra en hellig Kilde.

11 hellige Kilder fandtes på *Kirkegårde*, ca. 70 i Nærheden af *Kirker*, hvilket måske i enkelte Tilfælde har sin Forklaring i, at vi har med hedenske Helligdomme at gøre; thi Kirkerne er hyppigt byggede, hvor de hedenske Høve fandtes. På kirkelig indviet Jord måtte Kilden jo også blive hellig. 23 Helligkilder fandtes i Nærheden af Klostre og Kirkeruiner.

Ca. 10 Kilder havde nær Forbindelse med Oldtidsveje og Thingsteder.

Mange hellige Kilder var viede til en *Helgen*. Hovedparten af disse Helgener var de pågældende Sognekirkers Skytspatroner. Det er derfor mest sandsynligt at antage, at det først er efter Kirkens Bygning, Kilden har fået Helgennavnet. Kirken og Kilden horte sammen i den katolske Middelalder. Helgenen havde dem begge under sin Beskyttelse. Adskillige af disse Helgener var kun lidet kendte; »Sognenes folkekårne Helgener« kalder *Dr. Ellen Jørgensen* dem træffende. Her skal ikke i de enkelte Tilfælde gøres Rede for Kildhelgenernes Nationalitet. Forhold til Sognekirken o. l., men alene nævnes deres Navne og Antallet af Kilder, de var viede til

St. Algier (1). Hellig Anders (1). St. Andreas (1). St. Anna (5). St. Bodil af Mdsn. Botulf (2). St. Birgitte (2). St. Erik (1).

¹⁾ Se ogsaa danske Studier 1924, 15.

St. Folkvard (1). St. Folmer, Phalmer (1). St. Georg [Jørgen] (3). St. Gertrud (3). St. Gunnild (1). St. Hans (17). St. Helene (12). St. Ib [Jakob] (3). St. Johannes [jfr. St. Hans] (1). St. Josef (1). St. Karen (5). St. Keld (4). St. Kirsten (1). St. Klemens (3). St. Knud [Lavard] (2). St. Knud [d. Hellige] (6). St. Laurentius (13). St. Margaretha (2). St. Marie [Jomfru Maria, Vor Frue] (17). Maria Magdalene (2). St. Martha (4). St. Mathias (1). St. Mauritius (1). St. Mikkel [Mickael] (4). St. Mogens (1). St. Morten (3). St. Nicolaus (8). Niels [Kongesøn] (1). St. Olav (13). St. Peder (4). St. Poul [Paulus] (1). St. Regisse (1). (St.) Salomon (1). St. Syllatz (1). St. Søren (5). St. Thøger (7). St. Tobias (1). St. Vilhelm (1). St. Villads (1). St. Vitus (1). (St.) Valborg (1). Adskillige af »Helgenkilderne« er usikre. Ialt er ca. 48 Helgener knyttet til Kilder.

26 Kilder har Navne som Biskopkilde, Kapelkilde, Hellig Korskilde o. l., Vidnesbyrd om den katolske Kirkes almindelige Tilknnytning til de hellige Kilder.

Foruden Helgennavne og andre »gejstlige« Navne knyttet til Kilder, findes der Oplysninger om ca. 30 Kilder, som har Navne efter Mænd og Kvinder, der ikke kendes som Helgener. Desuden har 17 Kilder Kongenavn (Kongens Kilde) eller knytter sig til en Konge. Valdemars Kilde, Harald Blåtands Kilde o. s. v.; 6 er knyttede til Dronningerne Thyra Danebod (2), Dagmar (2), Margrethe (2).

174 Kilder er uden særlig Benævnelse, de kaldes blot »*hellig Kilde*«. Desuden fandtes 5 Kilder med Navne som Helligbrønd, Helligkildedammen o. s. v. 26 Kilder nævnes i Optegnelserne kun som »*Sundhedskilder*«. Endvidere fandtes der Kilder, som ikke var hellige, men heller ikke helt profane. Det var Kilder med særligt godt Vand, som brugtes til Thelavning, Ølbrygning o. l. Disse Kilder fandtes i Nærheden af Købstæder og Herregårde. 10 Helligkilder havde deres Væld i Strandkanten; en yderligere Grund til disses Hellighed kan måske være den, at Stedet, hvor Hav og Land mødes, ansåes for helligt. Til 5 Kilder knyttede sig den Tro, at Børnene hentedes fra dem. Dette »Brøndmotiv« er en Variant til den Tro, at Børn hentes ved store Sten.

De danske Helligkilder besøgte på bestemte Dage. Ca. 32 besøgte *Valborg Aften* (30. April), en Besøgstid, der hovedsageligt kendes fra Randers Amt (Østjylland), hvor man samme Aften brændt Blus ved Kilderne. Ca. 185 Kilder besøgte *St. Hans Aften* (23. Juni). Fra hele Danmark haves Meddelelser om St. Hansaftensbesøget. En Del Kilder besøgte på den Helgens Dag (Aften), hvis Navn de havde. Datoerne herfor var 25. Marts (1), 19. Juni (1), 2. Juli (6), 20. Juli (1), 26. Juli (2), 29. Juli (4), 31. Juli (1), 10. Aug. (1), 24. Aug. (1), 14. Septbr. (2), 23. Oktbr. (1), altså mest om Sommeren. Ved nogle Kilder var Besøget vilkårligt, f. Ex. hele Året, Torsdag Aften efter Solnedgang, så længe der var Vand i Kilden m. m.

Før Kildebesøget pyntede man undertiden Kilden. Om *Pyntning* med Blomster, Løv o. ln. haves kun Meddelelse fra 7 hellige Kilder. Når nu en stor Skare af syge og lidende Mennesker besøgte en hellig Kilde, var det praktisk for dem at have en Bygning at holde deres Andagt og Takkegudstjeneste i. Foruden Kirkerne, der fandtes i Nærheden af mange Kilder, og som vel disse Steder er blevne benyttede som Andagtssteder for Kildegæsterne, opførtes der ved 40 Kilder *Kapeller*, som nu alle er jævned med Jorden, hvis de da ikke, som det er sket en Del Steder, er blevne udvidede til Kirker, som f. Ex. Kappel Kirke (Lollands Sønderherred), Karup Kirke (Lysgård Herred). Opførelsen af Kildekapellerne er også et Vidnesbyrd om den katolske Kirkes Interesse for Kilderne. Den protestantiske Kirkes Synspunkt var vaklende. Selvom Reformationstidens Mænd rasede hæftigt imod den papistiske Kildedyrkelse, så blev det dog tilladt at modtage Pengegaver af Kildegæsterne. Til disse »milde Gaver«s Modtagelse rejstes *Kildeblokke* ved 58 Kilder. Kildeblokkene, der kendes fra det 16. Årh., er nærmest at betragte som en moderne Form for *Ofring* til Kilden; thi ved Siden af Ofringen til Blokkene, bibeholdtes den primitive Form for Ofring af Mønter, Nåle, Skeer o. ln. i selve Kilden til omkring År 1900. Ved flere Kilder lod man Linned og Pjalter og Hår blive tilbage.

Foruden de syge kom der også sunde Mennesker til Kilderne på Besøgsaftnerne, og hvor Folk samles i Mængde opstår der

hyppigt et *Marked*. Fra 39 Kilder haves Meddelelser om Markeder. Disse Kildemarkeder var ikke alle tilladelige efter Loven og mod 11 af dem udstedtes der Forbud. Grunden til Forbudene angives at være Slagsmål, Mord og anden Ulovlighed. Da Markederne gav godt i Kildeblokkene, der tillige var Sognets Fattigbøsse, var det naturligt, at Præsterne tog både Kildemarkederne og Kildedyrkelsen i Forsvar, hvilket da også kendes fra 12 Kilder. Kildemarkederne har sikkert betydet meget for de enkelte Egnes Kulturliv. 8 Kilder var om Sommeren Samlingsplads for Omegnens Ungdom, når den mødtes til Leg og Lystighed.

De to almindeligste Sygdomme, Kilderne besøgte for, var *Øjensygdomme* (16) og *engelsk Syge* (18). Det var derfor mest Småbørn og gamle Folk, som besøgte Kilderne. Ofte var det jo også af øjeblikkelig Virkning, når et betændt Øje eller et gigtsvagt Lem blev vasket og gnedet med friskt koldt Kildevand.

Forøvrigt foreligger der en Række udførlige Meddelelser om Helbredelser ved hellige Kilder, lige fra de middelalderlige Helgenlegender og til omkring År 1900.

Iagttagelser og Skikke var der mange af, som samlede giver ret interessante Oplysninger om Fortids Tro og Skik. Det skal blot nævnes, at *3-Tallet* er dominerende i mange af Kildeskikkene; man skulde tage 3 Glas Vand, gå 3 Gange om Kilden o. s. v. Foruden Tro og Skikke knytter der sig en Mængde *Sagn* til Helligkilderne, hyppigst Sagn om Kildens Oprindelse og om deres Vanhelligelse. Ophavssagnene er ofte af ret ensartet Indhold og indeholder et vidt udbredt Sagn. Ex.: Kilden fremvælder, hvor en uskyldig Jomfru bliver dræbt (10); hvor man hviler med Båren, hvorpå et fromt Menneskes Lig ligger (4). Andre Ophavssagn er mere historisk særprægede og knytter sig kun til en enkelt Kilde. Ex.: Hvor Hellig Anders taber sin Handske, fremvælder en Kilde. Enkelte Kilders Ophavssagn knytter sig til en historisk Personlighed (Abbed Vilhelm i Æbelholt) eller en historisk Begivenhed (Knud Lavards Drab).

Oprindelsestiden for en Kildes Hellighed kan selvfølgelig ikke i de enkelte Tilfælde meddeles, da vi mangler sådanne Op-

lysninger. Igennem Helgenlegendernes Vidnesbyrd kan man måske til en viss Grad antage, at denne eller hin Kilde er blevet hellig p. Gr. af sin Tilknytning til f. Ex. Abbed Vilhelm, Knud Lavard, Nils Kongesøn, o. fl. Fra 3 danske Helligkilder og Sundhedskilder haves dog bestemte Årstalsopgivelser for Hellighedens Begyndelse (1684, 1703, 1709). Man sammenligne Kilden i *Lourdes*, som blev »opdaget« 1858, eller den berømte Kilde i *Bramstedt* (Holsten), som blev »opdaget« 1681 og en Overgang var i stor Anseelse i vid Omkreds; omkring 1810 var det dog forbi med dens Berømmelse. Man vil heraf se, at Helligkildernes Produktivitet har holdt sig langt op i Tiden.

Da den bedre Oplysning og Hygiejne var ved at blive Almenøje, svandt Troen på Helligkildernes Kraft stærkt, og omkring År 1900 besøgte vist næppe nogen hellig Kilde længere i Danmark. Til Kildedyrkelsens Ophør hører *Vanhelligessagnene*: En blind Hest får sit Øje vasket i en hellig Kilde, Hesten får sit Syn, men Kilden taber sin Kraft. Dette Sagn, der findes overleveret i en Del Varianter (blind Hund, skabet Stud o. In.) kendes fra 56 — mest jyske — Helligkilder. Sagnet kan både være Almuens Forklaring på Hellighedens Ophør, Straffen for at spotte det hellige, eller også har man troet, at kunde Helligkilden ikke hjælpe Mennesker, kunde den måske hjælpe Dyr.

I de mange spredte Oplysninger om Helligkilder fra den nyeste Tid findes Beretninger fra Mennesker, der *selv* har besøgt en hellig Kilde mod Sygdom — og troet på dens Kraft — eller overværet en Kildefest. I disse Beretninger har vi de sidste autentiske Vidnesbyrd om en Tro, der har levet livskraftig fra fjærne Dage Tiderne igennem. Og Troen på Kildernes Kraft har altid været stærkere end Troen på de andre Naturfænomeners, som Træers, Stenes o. In. Derfor har Kildedyrkelsen betydet såre meget for Folket før i Tiderne. I denne Sammenhæng skal der ikke nærmere skrives om Livet i den danske Sommernat ved Kilderne, Markederne og alt det øvrige, som der knytter sig til denne Trosform; men det skal blot nævnes, at Kilderne og Kilderejserne jo er blevne digterisk behandlede i flere af den danske Literaturs ypperste Værker.

Til Slut skal tilføjes, at Kildedyrkelsen i Danmark i påfaldende ringe Grad — selv i Enkeltheder — afviger fra Nabolandenes Kildedyrkelse. Gensidig Kulturpåvirkning gennem Århundrederne er vist delvis Grunden hertil.

August F. Schmidt.

DANSK FOLKEMUSEUMS VIRKSOMHED

I FINANSAARENE 1922—23 OG 1923—24.

^{17/7} 1922 bortkaldtes *Bernhard Olsen*, Dansk Folkemuseums Grundlægger og Leder fra 1885 til 1920. Museets kortfattede Aarsberetning er ikke Pladsen for en udførlig Nekrolog¹⁾, og her, at opridse Hovedlinjerne i Bernhard Olsens Livsvirke vilde sikkert være overflødig. Betydningen af hans Arbejde er saa kendt, at det vilde være umuligt at fremdrage væsentlig nye Træk. Men der er Grund til at mindes, at den gamle Direktør endnu kort før sin Død, i sit 86de Aar, fulgte Udviklingen af sit Museum med den største Interesse og vedblev at deltage i Arbejdet; saalænge hans Kræfter tillod det, skrev han i tusindvis af Sedler til et topografisk Register over Museets Samlinger. Og det maa nævnes, at der blandt de sidste to Aars Erhvervelser ogsaa findes et Pastelportræt af Bernhard Olsen, malet af E. Grubb 1902, paa et Tidspunkt, da han endnu stod i sin fulde Kraft og just havde grundlagt Frilandsmuseet ved Folevad.

Til denne personlige Erindring om Museets Stifter er der senere føjet andre synlige Minder. En Kreds af hans Venner udsendte i Foraaret 1923 en Opfordring til Indsamling for at rejse en Sten paa hans Grav ude paa Frilandsmuseet, og denne Mindesten, udført af Kunstneren Johan Thomas Skovgaard, er afsløret i Oktober 1924 (Fig. 1). En Portrætbuste, støbt i

¹⁾ Sml. Jørgen Ollriks Nekrolog i »Rig« (Stockholm 1923).